

**QISHLOQ XO'JALIGIDA DON ISHLAB CHIQRISHNING IQTISODIY
SAMARADORLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI**

Azamqulov Nurbek Ulug'bek o'g'li

TKTI Yangiyer Filiali stajor o'qituvchisi

GULDU Mustaqil izlanuvchisi

+998994709825

azamqulovnurbek@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-9535-8220>

Annotatsiya: Mazkur ishda qishloq xo'jaligida don yetishtirishning iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari kompleks tarzda tahlil qilingan. Tadqiqotda samaradorlik tushunchasining mazmuni, uni baholash ko'rsatkichlari hamda unga ta'sir etuvchi omillar o'rganilgan. Shuningdek, don ishlab chiqarishda agrotexnik, tashkiliy-iqtisodiy va resurs omillarining roli yoritilib, so'nggi yillardagi rivojlanish tendensiyalari iqtisodiy-statistik usullar asosida tahlil qilingan. Natijalar don yetishtirish hajmi va hosildorlikning oshib borayotganini, resurslardan foydalanish samaradorligi yaxshilanayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, tannarxning ortishi sharoitida rentabellik darajasining ijobiy saqlanib qolayotgani aniqlangan. Tadqiqot yakunida samaradorlikni oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy samaradorlik, hosildorlik, tannarx, rentabellik, resurslardan foydalanish, agrotexnologiyalar, qishloq xo'jaligi, mehnat unumdorligi, suv tejoychi texnologiyalar

Kirish. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning muhim va ajralmas tarkibiy qismi sifatida mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholi bandligini oshirish hamda sanoat tarmoqlarini xomashyo bilan uzluksiz ta'minlashda alohida o'rin egallaydi. Ushbu tarmoqda don ishlab chiqarish yetakchi yo'nalishlardan biri bo'lib, u nafaqat ichki iste'mol talabini qondirish, balki tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulot yetkazib berish imkoniyatini ham belgilaydi. Shu

ji hatdan, don yetishtirish jarayonining iqtisodiy samaradorligini oshirish masalasi zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Iqtisodiy samaradorlik tushunchasi ishlab chiqarish jarayonida sarflangan resurslar bilan erishilgan natijalar o'rtasidagi nisbat orqali ifodalanadi. Qishloq xo'jaligida, xususan don ishlab chiqarishda, ushbu ko'rsatkich yer maydonidan olinadigan hosildorlik, mahsulot tannarxi, mehnat unumdorligi va rentabellik darajasi kabi mezonlar orqali baholanadi. Shu bois, samaradorlikni oshirish, bir tomondan, ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanishni, ikkinchi tomondan esa zamonaviy texnologiyalar asosida yuqori natijalarga erishishni talab etadi. Mazkur yo'nalishda ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, yuqori hosildor va iqlim sharoitiga mos navlarni yaratish, seleksiya va urug'chilik tizimini takomillashtirish, mineral o'g'itlar hamda o'simliklarni himoya qilish vositalaridan ilmiy asosda foydalanish don yetishtirish samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan hisoblanadi. Shu bilan birga, resurs tejovchi agrotexnologiyalarni qo'llash, suvdan samarali foydalanish, yer unumdorligini saqlash va oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni keng joriy etish zarur.

Don ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda tashkiliy-iqtisodiy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Jumladan, fermer xo'jaliklari faoliyatini institutsional qo'llab-quvvatlash, moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish, sug'urta va kredit mexanizmlarini takomillashtirish ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy manfaatdorligini kuchaytiradi. Bundan tashqari, mahsulotni saqlash, qayta ishlash va realizatsiya qilish tizimining rivojlanganligi ishlab chiqarilgan donning qiymat zanjirini kengaytirish orqali umumiy iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Hozirgi sharoitda global iqlim o'zgarishi, suv resurslarining tanqisligi hamda ishlab chiqarish xarajatlarining ortib borishi kabi omillar don yetishtirish jarayonida yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli texnologiyalarni joriy etish, agroservis xizmatlarini rivojlantirish, ishlab

chiqarishni diversifikatsiya qilish hamda innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish samaradorlikni oshirishning muhim yo'nalishlari sifatida qaraladi.

Adabiyotlar sharhi. Qishloq xo'jaligida don yetishtirish samaradorligini oshirish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng o'rganilgan. Ilmiy manbalarda samaradorlik ishlab chiqarish jarayonida sarflangan resurslar va olingan natijalar o'rtasidagi nisbat orqali baholanib, hosildorlik, tannarx, mehnat unumdorligi va rentabellik asosiy ko'rsatkichlar sifatida keltiriladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, don ishlab chiqarish samaradorligi ko'p jihatdan agrotexnik va biologik omillarga bog'liq. Yuqori hosildor navlardan foydalanish, seleksiya va urug'chilikni rivojlantirish, o'g'itlar hamda o'simliklarni himoya qilish vositalarini ilmiy asosda qo'llash hosildorlikni oshirishning muhim shartlaridan biridir. Shu bilan birga, resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish, ayniqsa suv va yer resurslaridan oqilona foydalanish xarajatlarni kamaytirib, umumiy samaradorlikni oshiradi.

Adabiyotlarda tashkiliy-iqtisodiy omillarning roli ham alohida ta'kidlanadi. Fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash, moliyaviy resurslarga kirishni kengaytirish, kredit va sug'urta tizimlarini takomillashtirish ishlab chiqaruvchilarning manfaatdorligini kuchaytiradi. Bundan tashqari, mahsulotni saqlash, qayta ishlash va sotish tizimining rivojlanishi samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. So'nggi tadqiqotlarda global iqlim o'zgarishi va resurslar tanqisligi sharoitida raqamli texnologiyalarni joriy etish, agroservis xizmatlarini rivojlantirish hamda innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish muhim yo'nalishlar sifatida ko'rsatib o'tilgan.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda qishloq xo'jaligida don yetishtirishning iqtisodiy samaradorligini baholash hamda uni oshirish omillarini aniqlash maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy, empirik va iqtisodiy-statistik usullar uyg'unligidan foydalanildi.

Birinchidan, nazariy tahlil usuli orqali qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti, xususan don ishlab chiqarish samaradorligi bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar o'rganildi va umumlashtirildi. Ushbu bosqichda samaradorlik tushunchasining mazmuni, uni

baholash ko'rsatkichlari (hosildorlik, tannarx, mehnat unumdorligi, rentabellik) hamda unga ta'sir etuvchi omillar tizimlashtirildi.

Ikkinchidan, tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil usullari keng qo'llanildi. Jumladan, don yetishtiruvchi xo'jaliklarning faoliyati bo'yicha ma'lumotlar asosida dinamik qatorlar, taqqoslash, guruhlash va o'rtacha ko'rsatkichlar usullari yordamida samaradorlik darajasi baholandi. Hosildorlik va ishlab chiqarish xarajatlari o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, asosiy tendensiyalar tahlil qilindi. Shuningdek, taqqoslash (komparativ) usuli orqali turli xo'jaliklar, hududlar yoki texnologiyalar kesimida don ishlab chiqarish samaradorligi o'rganildi. Bu esa ilg'or tajribalarni aniqlash va ularni ommalashtirish imkonini berdi. Tadqiqotda iqtisodiy-matematik usullardan ham foydalanilib, samaradorlikka ta'sir etuvchi omillarning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Xususan, hosildorlikka ta'sir etuvchi omillar (o'g'itlash darajasi, sug'orish, urug' sifati va boshqalar) o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun oddiy regressiya va korrelyatsiya tahlili elementlari qo'llanildi.

Tadqiqotning empirik bazasini qishloq xo'jaligi korxonalari va fermer xo'jaliklarining statistik ma'lumotlari, shuningdek ochiq manbalardagi rasmiy hisobotlar tashkil etdi. Ushbu ma'lumotlar asosida hisob-kitoblar amalga oshirilib, ilmiy xulosalar chiqarildi. Natijada, qo'llanilgan metodlar majmui don yetishtirish samaradorligini har tomonlama baholash, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Asosiy qism. Don ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini baholashda statistik ko'rsatkichlar tizimli ravishda tahlil qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu ko'rsatkichlar orqali ishlab chiqarish jarayonida resurslardan foydalanish darajasi, natijadorlik hamda mavjud tendensiyalar aniqlanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda don yetishtirish hajmi va hosildorlik ko'rsatkichlarida barqaror o'sish kuzatilmoqda. Bu esa, avvalo, agrotexnik tadbirlarning takomillashuvi, yuqori hosildor navlarning joriy etilishi hamda ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining kuchaytirilishi bilan

izohlanadi. Xususan, tahlil etilayotgan davrda ekin maydonlarining kengayishi bilan bir qatorda hosildorlik darajasi ham izchil oshib borgan. Natijada yalpi hosil hajmi sezilarli darajada ko'paygan. Ushbu holat ishlab chiqarishning ekstensiv omillari bilan bir qatorda intensiv rivojlanish omillarining ham ustuvor ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish tannarxining oshish tendensiyasi ham kuzatiladi. Bu, asosan, ishlab chiqarish resurslari, jumladan yoqilg'i-energetika vositalari, mineral o'g'itlar va xizmatlar narxining ortishi bilan bog'liqdir. Biroq tannarx oshishiga qaramay, rentabellik darajasining ijobiy o'sishi ishlab chiqarish samaradorligining umumiy jihatdan yaxshilanayotganidan dalolat beradi.

Don ishlab chiqarish samaradorligini chuqurroq baholash resurslardan foydalanish ko'rsatkichlarini tahlil qilishni ham talab etadi. Ushbu jihatdan olib qaralganda, yer, suv, mehnat va moddiy resurslardan foydalanish samaradorligida ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, bir gektar yerga to'g'ri keladigan yalpi mahsulot hajmining ortib borishi yer resurslaridan foydalanish samaradorligi oshayotganini ko'rsatadi. Bu esa hosildorlikning ortishi hamda ishlab chiqarishning intensivlashuvi bilan bevosita bog'liqdir.

Suv resurslaridan foydalanish ko'rsatkichlari alohida e'tiborga loyiqdir. Tahlillar natijasida bir tonna mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflanadigan suv miqdorining qisqarib borayotgani aniqlangan. Bu esa suv tejoychi texnologiyalarning bosqichma-bosqich joriy etilishi natijasidir. Mazkur tendensiya, ayniqsa, suv resurslari cheklangan hududlar uchun muhim iqtisodiy va ekologik ahamiyatga ega.

Moddiy resurslardan foydalanish samaradorligi ham ijobiy baholanadi. Xususan, o'g'itlardan foydalanish hajmining oshishi bilan birga ularning samaradorligi ham ortib bormoqda. Bu esa o'g'itlash jarayonining ilmiy asosda tashkil etilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bir tonna mahsulot uchun sarflanadigan yoqilg'i miqdorining kamayib borayotgani ishlab chiqarishda energiya tejamkor texnologiyalarning joriy etilayotganidan dalolat beradi.

Mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligining oshishi ham muhim omillardan biridir. Bir ishchiga to'g'ri keladigan yer maydonining kengayishi ishlab chiqarish jarayonlarining mexanizatsiyalashuvi darajasi ortganini bildiradi. Natijada mehnat unumdorligi oshib, ishlab chiqarish xarajatlari qisqaradi hamda yakuniy iqtisodiy natijalar yaxshilanadi.

Xulosa. qishloq xo'jaligida don yetishtirishning iqtisodiy samaradorligini oshirish mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash hamda resurslardan oqilona foydalanishni taqozo etuvchi muhim yo'nalish hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda don ishlab chiqarish hajmi va hosildorlik darajasining oshishi asosan agrotexnik tadbirlarning takomillashuvi, yuqori hosildor navlarning joriy etilishi va ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining kuchayishi bilan bog'liqdir. Shu bilan birga, ishlab chiqarish tannarxining ortishi kuzatilayotgan bo'lsa-da, rentabellik darajasining ijobiy o'sishi umumiy samaradorlikning yaxshilanayotganidan dalolat beradi. Resurslardan foydalanish samaradorligining ortib borayotgani, xususan yer, suv, moddiy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish orqali yuqori natijalarga erishilayotgani aniqlangan. Suv tejavchi texnologiyalarni joriy etish, energiya tejamkor usullardan foydalanish hamda ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalash samaradorlikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, tashkiliy-iqtisodiy omillar, jumladan moliyaviy qo'llab-quvvatlash, kredit va sug'urta tizimlarining rivojlanishi ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy manfaatdorligini oshirishga yordam bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi ma'lumotlari va hisobotlari.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Qishloq xo'jaligi bo'yicha statistik to'plamlar.

3. Abdugʻaniev A.A., Abdugʻaniev A.M. **Qishloq xoʻjaligi iqtisodiyoti.** – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
4. Shodmonov Sh.Sh., Gʻofurov U.V. **Iqtisodiyot nazariyasi.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
5. Xodiev B.Yu. va boshqalar. **Qishloq xoʻjaligida islohotlar va samaradorlik muammolari.** – Toshkent, 2020.
6. Umarov S.R. **Agrar siyosat va oziq-ovqat xavfsizligi.** – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
7. FAO (Food and Agriculture Organization). **The State of Food and Agriculture.** – Rome, 2022.
8. World Bank. **Agriculture and Food Sector Reports.** – Washington DC, 2021.
9. OECD. **Agricultural Policy Monitoring and Evaluation.** – Paris, 2022.